

Kratki znanstveni članek

DOI: 10.51940/2024.1.109-124

UDK: 341.3/.4:341.645(5-11)

*Polona Brumen**

Pisma iz Tokia

Povzetek

Z analizo primarnih in sekundarnih virov v angleškem jeziku avtorica predstavi nekatere značilnosti Mednarodnega vojaškega sodišča za Daljni vzhod, ki je po koncu druge svetovne vojne dve leti in pol zasedalo v Tokiu. Opre se na uradno, pogosto tajno korespondenco nekaterih članov sodišča, saj so njihove misli, izražene domačim institucijam, zelo zanimiv vpogled v delovanje sodišča, njegove značilnosti, meddržavno sestavo in tudi dileme, s katerimi so se pri sprejemanju končne odločitve soočali sodniki. Skozi multilateralno prisotnost in sočasno aplikacijo značilnosti različnih pravnih sistemov – čeprav je sodišče delovalo na osnovi Statuta Mednarodnega vojaškega sodišča za Daljni vzhod in takrat veljavnega mednarodnega prava –, sodniki niso zmogli v celoti izstopiti iz svojih pravnih tradicij in v mnogoplastnih okoliščinah dolgotrajnega dela daleč od doma je prihajalo med udeleženci na lokaciji – in v njihovih odnosih z vodilnimi v domačih državah – do nepričakovanih, dotlej nepoznanih zapletov in merjenj moči na različnih ravneh. Glavna posledica tega je bila neenotnost razsodbe: sprejeta večinska sodba je 25 obtožencev spoznala za krive, sedem jih je obsodila na smrtno kazen. Od enajstih članov senata so trije podali (delno) ločeno odklonilno mnenje, predsednik senata pa je na koncu uradno vložil le izjavo o nestrinjanju z višino kazni. Tako je glavni doprinos tega prispevka razkritje neenotnosti sodnega senata, saj nasprotuje običajno razširjenim predstavam, da je bilo predmetno sojenje »ameriška predstava«.

Ključne besede

Mednarodno vojaško sodišče za Daljni vzhod, mednarodni odnosi, mednarodno pravo, ločeno mnenje, diplomatska korespondenca.

* Univerzitetna diplomirana japonologinja in sinologinja, študentka doktorskega študijskega programa Pravo. Samostojna prevajalka in tolmačka, sodna tolmačka za japonski jezik; elektronska pošta: pilonajp@yahoo.co.jp.

1. Uvod

Po kapitulaciji v drugi svetovni vojni¹ so Japonsko okupirale zavezniške sile pod poveljstvom ameriškega generala Douglasa MacArthurja.² Okupacija Japonske se je končala s Pogodbo iz San Francisca (*The Treaty of San Francisco*), mirovno pogodbo z Japonsko, ki je začela veljati 28. aprila 1952. Osem mesecev in pol po japonski kapitulaciji je v glavnem mestu te otoške države na skrajnem vzhodu evrazijske celine v stavbi nekdanjega Ministrstva za vojno začelo delovati Mednarodno vojaško sodišče za Daljni vzhod.³

Ta prispevek skozi delček (pretežno uradne) korespondence udeležencev iz prvih vrst predstavi okolje in okoliščine, v katerih so delovali, delovne razmere in težave, s katerimi so bili soočeni, ter s tem na inovativen način približa delovanje enega najpomembnejših sojenj v zgodovini.⁴ Kljub drugačnim, običajno razširjenim⁵ pogledom na delovanje predmetnega sodišča, v katerem so večino tožilskega osebja sestavljali ameriški strokovnjaki, sodniškega pa strokovnjaki iz držav britanskega Commonwealtha, slednje predstavi kot mednarodno, multilateralno organizacijo, ki je na Japonskem – vsaj na začetku – delovala sredi popolnega uničenja.⁶

¹ S podpisom Instrumenta predaje (*Instrument of Surrender*) 2. septembra 1945, ki ga je zahtevala Potsdamska deklaracija, sprejeta 26. julija 1945.

² Vrhovni poveljnik za zavezniške sile (*Supreme Commander for the Allied Powers* – SCAP).

³ *International Military Tribunal for the Far East* (IMTFE). S Posebnim razglasom (*Special Proclamation*) je 19. januarja 1946 Statut Mednarodnega vojaškega sodišča za Daljni vzhod (*Charter of the International Military Tribunal for the Far East*; v nadaljevanju »Statut«) razglasil vrhovni poveljnik za zavezniške sile. Statut je bil tri dni pred vložitvijo obtožnice (29. aprila 1946) spremenjen tako, da je sodniški senat okrepil na 11 članov. Že delegiranim predstavnikom iz Avstralije, Francije, Kanade, Kitajske, Nizozemske, Nove Zelandije, Sovjetske zveze, Velike Britanije in Združenih držav sta se pridružila še predstavnika s Filipinov in iz Indije.

⁴ »Najdaljše kazensko sojenje v zgodovini« (predsednik sodišča Avstralec William Webb v zasebni korespondenci, 17. avgust 1948; Sedgwick, 2012, str. 91), »sojenje stoletja« (predsednik sodišča; Kaufman, 2013, str. 770) je trajalo od 3. maja 1946 do 12. novembra 1948, ko se je končalo po osmih dneh branja sodbe in z izrekom kazni preostalim 25 obtožencem. Če ni navedeno drugače, so prevodi avtoričini.

⁵ Dower, 1999; Minear, 1971.

⁶ »[W]hen we entered Yokohama proper, there was little to be seen in the dark at all, except for shell of buildings here and there which had withstood the fire. The rest was mostly devastation at ground level.« (»[K] o smo vstopili v mesto Yokohama, v temi praktično ni bilo ničesar videti, razen tu in tam ogradij stavb, ki so še stale po požarih. Preostalo je bilo skoraj vse popolnoma uničeno.«) (Harold J. Evans, asistent novozelandskega sodnika Northcrofta, v zasebni korespondenci po prihodu februarja 1946). »The streets were flat. It had been bombed completely. That was the biggest impression; to see the devastation.« (»Ulice so bile zravnane z zemljo. Bilo je popolnoma zbombardirano. To je pustilo najmočnejši vtis, videti opustošenje na lastne oči.«) (Elaine B. Fischel, asistentka dveh ameriških zagovornikov, v zasebni korespondenci po prihodu aprila 1946). Oba navedka sta iz Sedgwick, 2012, str. 3 in 7.

Na 1212. (od 1218.) strani besedila sodbe izvemo, da se indijski sodnik ne strinja z večinsko sodbo in da je podal izjavo o svojih razlogih za nestrinjanje, da sta člana senata iz Francije⁷ in Nizozemske podala delno odklonilno mnenje, v zvezi z večinsko sodbo in v arhiviranih izjavah za navedeno predstavila svoje razloge, da je predstavnik Filipinov podal ločeno pritrtilno mnenje, predsednik senata iz Avstralije pa zaradi strinjanja z večinsko sodbo, ugotovljenimi dejstvi, pravno podlago in pristojnostjo sodišča, ni vložil ločenega mnenja,⁸ ampak le kratko izjavo v zvezi z višino kazni za nekatere obsojence iz naslova kazenske neobravnavе cesarja.⁹

Po kratkem pritožbenem postopku na ameriškem Vrhovnem sodišču, ki se je razglasilo za nepristojno, in po izvršitvi smrtnih kazni 23. decembra leta 1948 je »najpomembnejše sojenje v izpričani zgodovini«¹⁰ skupaj s preganjanjem mednarodne kazenske odgovornosti posameznika za nekaj desetletij poniknilo, do vnovičnega vznika skupaj z nürnberškim »bratrancem« na začetku 90. let, ko so bila obnovljena prizadevanja za ustanovitev mednarodnega kazenskega sodišča skozi obstoj *ad hoc* mednarodnih kazenskih sodišč za nekdanjo Jugoslavijo in Ruando.¹¹ Drugače kot v primeru nürnberškega predhodnika, Mednarodnega vojaškega sodišča, dokument sodbe Mednarodnega vojaškega sodišča za Daljni vzhod – enako velja tudi za dokumente ločenih mnenj – ni bil uradno objavljen. Do objave je prišlo šele leta 1977, ko je sodbo in ločena mnenja za objavo pod okriljem Univerze v Amsterdamu skupaj s sodelavci pripravil nizozemski sodnik.¹² Edini dokument izmed navedenih, ki je v doglednem času postal dostopen širši javnosti, je bilo ločeno odklonilno mnenje indijskega sodnika Radhabinoda Pala, dokument, ki po

⁷ Francoski sodnik Henri Bernard se ni strinjal z načinom izvajanja sodnega postopka, izrazil je dvom v izvor sodišča samega in v imuniteto, ki je bila podeljena japonskemu cesarju Shōwa. Minear, 1971, str. 33 in 125; Varadarajan, 2015, str. 797.

⁸ *The President's Judgement* – [splet]. Izhajajoč iz lastne pravne tradicije in prepričanja, da naj predsednik sodišča pripravi vodilno sodbo (angl. *leading judgment*), je sodnik Webb svoje besedilo začel pripravljati že jeseni leta 1946. Članom senata je predložil tudi drugi osnutek svoje sodbe, ki pa so ga – predvsem sodniki večine – razcefrali. V besedilu na 658 straneh, ki ga hranijo v *Australian War Memorial* v Canberri, predsednik sodišča argumentirano pojasni opravljeno analizo očitanih hudodelstev, raziskanih dejstev in okoliščin ter jih še zlasti, ko se odloča za višino kazni za obtožence, primerja s kaznimi, ki so bile določene v Nürnbergu. Cohen, 2020, str. 251; Higurashi, 2022, str. 207; Sedgwick, 2012, str. 316; von Lingen, 2018, str. 119.

⁹ *Judgment of the Military Tribunal for the Far East, November 1948 in Judgment IMTFE. Separate Opinion of the President*. Razen glavnega besedila večinske sodbe navedeni dokumenti v okviru zasедanja vojaškega sodišča niso bili prebrani. Komentator britanskega medija, ki je poročal o ugotovitvah tokijskega sodišča, je zapisal, da je na Japonskem razširjeno mnenje, da zato, ker se sodnikom mudi domov za božične praznike. Dyer, 2018, str. 100.

¹⁰ Nizozemski sodnik B. V. A. Röling na prvi mednarodni konferenci o predmetnem vojaškem sodišču, ki je leta 1983 potekala v Tokiu. Futamura, 2005, str. 32.

¹¹ Totani, 2020, str. 156.

¹² Futamura, 2005, str. 29–30; Röling, 1994, str. 6 in 81.

dolžini presega dokument sodbe sodišča in ga je sodnik na lastne stroške izdal leta 1953 v Kalkuti.¹³

Glede na številčnost osebja in velikega števila obtožencev Mednarodnega vojaškega sodišča za Daljni vzhod ter medijsko pozornost, ki je je bilo sojenje zaradi pritiska domače javnosti v zavezniških državah vsaj v začetni fazi deležno, je najverjetneje tudi upravičeno vprašanje, zakaj. Zakaj je sojenje, ki je bilo glavni ukrep tranzicijske pravičnosti za eno od poražen v drugi svetovni vojni, za več desetletij utonilo v pozabo? V okviru vrednotenjske razprave bom skušala ponuditi tudi nekaj iztočnic za odgovor na to vprašanje.

2. Pisma

2.1. »*Buitenlandsche Zaken (Foreign Affairs Ministry) has actually very little interest in the Tokyo process.*«¹⁴

Tako se je glasil del vsebine pisma, ki ga je nizozemski sodnik B. V. A. Röling 6. julija 1948 poslal vodji divizije za diplomatske zadeve na Ministrstvo za zunanje zadeve Nizozemske. Želel je pojasniti v zvezi s to navedbo, ki mu jo je po srečanju z nizozemskim tožilcem v Haagu nekaj dni pred tem posredovala žena.

Minister za zunanje zadeve je oktobra 1947 – kot kaže, je takrat že bilo širše znano, da se nizozemski predstavnik v celoti ne strinja z večinskim mnenjem – Rölinga rotil, da naj ne stori ničesar, kar bi javnosti lahko dalo vedeti, da se ne strinja s sodbo, saj to ne bi bilo sprejemljivo za družine žrtev japonskega nasilja: antantnega v Evropi in v nizozemski koloniji¹⁵ na otočju, ki je leta 1949 končalo večletni proces osamosvajanja v državo Indonezijo. Pritisk ministra k podpisu sodbe je bil najmočnejši poleti leta 1948, ko je slednji Rölingu pripisal, da s svojim načrtovanim delovanjem na kocko postavlja nacionalne interese oziroma ugled nizozemske vlade.¹⁶

Obtožbe o japonski agresiji je Röling zavrnil zaradi pomanjkanja preteklih primerov, prav tako pa se tudi ni zmozel poistotetiti z izumljanjem mednarodne pravne prakse in

¹³ Palova ločena odklonilna sodba, kot jo imenuje sodnik sam, s katero je oprostil vse obtožence, je imela zelo pomembno vlogo pri izoblikovanju japonske percepcije bremena krivde za vojno (Nakazato, 2016). Poglobljena raziskava je pokazala, da je prevod ločenega mnenja indijskega sodnika v japonski jezik že junija 1948 pripravilo Vrhovno poveljstvo (Cheng, 2019, str. 109; Higurashi, 2022, str. 218). Kopije prevoda Palove sodbe v japonski jezik so bile že med izrekom sodbe na voljo v sodni dvorani, kmalu za tem pa so začele pronicati tudi v javnost. Prva tiskana izdaja, v japonsko korist prilagojenega besedila, z naslovom Teorija o japonski nedolžnosti: resnična sodba je bila izdana po uradnem končanju okupacije – v prvi polovici leta 1952. Babovic, 2019, str. 135; Ushimura, 2007, str. 218.

¹⁴ »*Buitenlandsche Zaken (MZZ) ima pravzaprav zelo malo interesa za Tokijski proces.*« Sedgwick, 2012, str. 308.

¹⁵ Minister za zunanje zadeve v pismu sodniku Rölingu, 28. oktober 1947. Prav tam, str. 309.

¹⁶ Prav tam, str. 309–310.

norm sodišča v Tokiu, katerega del je bil. Na začetku julija 1948 je izrazil globoko nestrinjanje oziroma celo zgražanje nad osnutkom sodbe, rekoč, da s tem ne želi povezovati svojega imena. Röling ni mogel sprejeti kriminalizacije zločinov proti miru in načrtovanja ter izvajanja agresivne vojne,¹⁷ ki jo je kriminaliziral Statut Mednarodnega vojaškega sodišča za Daljni vzhod (v nadaljevanju »Statut«), saj da pred letom 1939 ali pa tudi še pred letom 1943 to nista bili hudodelstvi v okviru sporazumov mednarodnega prava, kar v večinski sodbi nakazuje na kršitev načela *nullum crimen, nulla poena sine lege praevia*. Kakor situacijo pojasni Röling, v danem primeru *nullum crimen, nulla poena sine lege praevia* ne pomeni načela pravice oziroma pravičnosti, ker da če bi bilo tako, v Statutu ne bi mogli inkriminirati dejanj za nazaj *ex post facto*. Posledično je bilo po njegovem mnenju načelo *nullum crimen* zgolj samo pravilo politike oziroma smernica (angl. *rule of policy*).¹⁸

Ko je sicer že bilo prepozno,¹⁹ je minister novembra 1948 nekoliko bolj pravno navedel, da na Rölunga niso želeli izvajati pritiska, ampak da so ga želeli le obvestiti o tedanjem haaškem mnenju v zvezi s celotno zadevo v Tokiu. Prav tako je še dodal, da javnosti ne zanimajo specifični pravniški in akademski odenki postopkovnih podrobnosti, temveč da javnost zanima zgolj obsodba. Izraz nestrinjanja z večinsko sodbo v obliki objave ločenega odklonilnega mnenja je za nizozemskega sodnika Rölunga bil dokaz, da je bila odločitev Mednarodnega sodišča za Daljni vzhod sprejeta skozi razumski proces in da sodba ni bila vnaprej določena. Ostati tiho je bil po njegovem mnenju najjasnejši prikaz nepravčnosti.²⁰

2.2. »This is not very happy.«²¹

Indonezija se v predelanem gradivu pojavlja pretežno znotraj že navedene perspektive, in sicer kot nizozemska kolonija, ki je bila v času Mednarodnega vojaškega sodišča za Daljni vzhod država *in statu nascendi*. Sicer je imela tudi Indonezija med osebjem preučevanega mednarodnega sodišča svoja predstavnika, ki sta pomagala raziskovati japonske aktivnosti na navedenem otočju in sta delovala v okviru nizozemske divizije. Podobne predstavnike pri sodišču so imele tudi druge kolonije, pri čemer je šlo, kot kaže, za ime-

¹⁷ Dyer, 2018, str. 30; Lowe, 2007, str. 146–148; Varadarajan, 2015, str. 797–798.

¹⁸ Dyer, 2018, str. 62 in 63.

¹⁹ Ker bi javno nasprotovanje sodnikov na izrečeno sodbo lahko povzročilo zmanjšanje pomena sodnega procesa v Tokiu, je Vrhovno sodišče Združenega kraljestva na vrhovnega poveljnika za zavezniške sile generala MacArthurja že maja 1947 naslovilo prošnjo, naj zato posreduje pri indijskem sodniku Palu in nizozemskem sodniku Rölingu. Že pred tem se je namreč razvedelo za obstoj obeh ločenih mnenj, prošnjo za pomoč pa sta na London naslovila britanski sodnik Patrick in novoze-landski sodnik Northcroft. Cheng, 2019, str. 107.

²⁰ Sedgwick, 2012, str. 308–311.

²¹ »To pa ni najbolj razveseljivo.« Britansko zunanje ministrstvo v pismu Uradu za zvezo (UKLIM) v Tokiu, 14. junija 1946. Prav tam, str. 254.

novanja in neke vrste nadzor nad delom sodelavcev sodišča iz nastajajočih držav s strani kolonialnih uradnikov in njihovo usmerjanje.

Primeroma lahko navedemo potencialno pričanje voditelja neodvisne Burme (Mjanmar)²² – človeka, ki je imel veliko politično moč v enem od »japonskih satelitov« –, na katerega se navezuje naslovni citat tega razdelka. Najobsežnejše japonsko hudodelstvo v Burmi je bilo trpinčenje vojnih ujetnikov,²³ ki so gradili železnico med Burmo in Tajsko.

Ideja o morebitnem pričanju burmanskega oblastnika, ki je bil v pridržanju v tokijskem zaporu Sugamo, se je v zvezi s predlogom Združenih držav Amerike, da bodo sodile največjim japonskim vojnim zločincem, pojavila že jeseni leta 1945. Takrat je vodja britanske pisarne v Burmi in avtor naslovnega citata L. B. Walsh Atkins predlagal, da z Ba Mawom račune poravnajo sami. Njegovo pričanje naj bi bilo namreč nezaželeno, ker bi lahko v zadrego spravilo tako tožilstvo kot tudi vlado njegovega veličanstva.²⁴

Kot predstavnik Burme je v Tokiu deloval generalni pravobranilec U. E. Maung,²⁵ ki je delo opravljal na strani tožilstva.²⁶ Ena od njegovih nalog je bilo službeno potovanje v domačo državo, kjer je zbiral dokaze o japonskih hudodelstvih. V poročilo o delu

²² Ba Maw: predsednikčasne vlade v letih 1937–1939 in voditelj države v letih 1943–1945, <<https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803095444112>> (dostop: 30. marec 2024). Udeleženec Konference velike Vzhodne Azije, na kateri so se konec leta 1943 v Tokiu sestali voditelji že navedene Burme, Mandžurije, reorganizirane nacionalne vlade Republike Kitajske, Tajske, Druge filipinske republike in Svobodne Indije, voditelji od matičnih oziroma kolonialnih držav združenih političnih entitet, vključenih v poskus vseazijskega gibanja. *Greater East Asia Co-Prosperity Sphere*, <<https://www.oldtokyo.com/great-east-asia-conference-1943/>> (dostop: 30. marec 2024).

²³ Še en primer hudih zlorab vojnih ujetnikov, ki je tudi postal eden od poglobitnejših razlogov za to, da so bili nekateri obtoženci spoznani za krive (konvencionalnih vojnih hudodelstev proti ujetnikom), saj niso spoštovali relevantnih konvencij in so bili zaradi opustitvenih kaznivih dejanj spoznani za krive v skladu s 55. točko obtožnice (Totani, 2010, str. 154; *Judgment IMTFE*, 1948, str. 1144) je bil tako imenovani Bataanski pohod smrti na Filipinih. Državo je poleg pomočnika tožilstva na sojenju zastopal sodnik Deflin Jaranilla, preživel udeleženec tega pohoda. Sodnik Jaranilla je pripadal sedemčlanski večini, spisal je pritrdilno ločeno mnenje, v katerem je izrazil podporo ameriški uporabi jedrskega orožja.

²⁴ Sedgwick, 2012, str. 253.

²⁵ »*Very reliable and capable colleague.*« (»Zelo zanesljiv in sposoben sodelavec.«) Kot ga je označil britanski tožilec Comyns Carr v dopisu državnemu pravobranilcu 9. junija 1946. Comyns Carr je v dopisu 2. oktobra 1946 prav tako izrazil podporo indijskima kolegoma, za katera se je razvedelo, da se z misije zbiranja dokazov iz domovine ne bosta vrnila; »[I] would have been pleased to have them back.« (»Veselilo bi me, če bi se vrnila.«) Prav tam, str. 263.

²⁶ Vodil ga je kontroverzni Joseph B. Keenan iz Združenih držav in ga bomo nekoliko podrobneje spoznali v spodnjem razdelku. Kot dodatek k temu pa je zanimivo njegovo pismo indijski vladi 26. avgusta 1946, v katerem je tudi on izrazil željo po podaljšanju mandata tožilca Govinde Menona z besedami: »*I know you will be pleased to learn that his work has been very much to my satisfaction.*« »Vem, da vas bo razveselila informacija o tem, da me s svojim delom zelo navdušuje.« Prav tam, str. 263.

je Maung 31. julija 1946 zapisal tudi, da ob obisku domovine od guvernerja ni prejel dovoljenja za Ba Mawovo pričanje, čeprav so Ba Mawa v zvezi z njegovo kolaboracijo z Japonci želeli izprašati ameriški in filipinski tožilci. Šlo je zlasti za vztrajanje Walsh Atkinsa, da se je treba Ba Mawovemu pričanju izogniti. Prav tako pa tudi za pomisleke avtorja obtožnice, tožilca Arthurja Comyns Carra iz Združenega kraljestva. Rezultate morebitnega pričanja burmanskega voditelja je tudi sam označil za škodljive in na glavnega pravobranilca v Londonu naslovil vprašanje, kako naj se do situacije politično opredeli.²⁷ Posledično je britanska vlada – kot kaže – kolonialnim oblastem v Burmi naročila, kako je oziroma ni treba ravnati: guverner v Rangunju ni izdal dovoljenja za pričanje, o čemer je pravobranilec Maung poročal v Tokio.

Sedgwick navaja, da je šlo pri zapletu z onemogočanjem pričanja za dvojni imperialni standard,²⁸ saj naj bi bilo predmetno sojenje usmerjeno proti propadlemu japonskemu kolonialnemu projektu, in sicer v izvedbi kolonialnih velesil.²⁹ Ba Mawa so po izpustitvi iz zapore Sugamo predali britanskemu Uradu za zvezo, ki je s pomočjo britanskega veleposlaništva poskrbel za Ba Mawov prevoz z britanskim letalom v Burmo.³⁰

2.3. »We need more [...] The best we have are Japanese prisoners of war.«³¹

V predhodnih dveh razdelkih sem predstavila mednarodni značaj osebja, ki je izvajalo in usmerjalo postopke Mednarodnega vojaškega sodišča za Daljni vzhod, prav tako sem poudarila geografske razsežnosti tega sodnega procesa. Delovanje Mednarodnega vojaškega sodišča za Daljni vzhod so omogočali »sodniki in njihove tajnice ter pomočniki, tožilci in njihovo osebje iz enajstih držav, ameriški in japonski zagovorniki ter njihovo osebje, sodni uradniki in njihovo osebje, administracija, jezikovno in dokumentarno osebje, oddelek za medije, vojaška policija in storitveno osebje, skupno vsaj 600 oseb.«³²

²⁷ 11. junij 1946. Prav tam, str. 253.

²⁸ Oziroma tako imenovani *elephant in the (court)room*, slon v sodni dvorani. Dyer, 2018, str. 54.

²⁹ Sedgwick, 2012, str. 216, 230, 250, 251 in 253. Navedena iztočnica ponuja nove možnosti za vpogled na delovanje Mednarodnega vojaškega sodišča za Daljni vzhod, vendar tak vidik tokrat ni v središču našega zanimanja.

³⁰ University of Virginia Law Library [splet].

³¹ »Potrebujemo jih več. [...] Najboljše, kar imamo, so japonski vojni ujetniki.« Tožilec Maurice Reed v dopisu v London, marec 1946. Sedgwick, 2012, str. 154.

³² Novozelandski tožilec James Robinson aprila 1947 v pismu ameriškemu tožilcu Walterju McKenzieju, ki je pomagal pripraviti uvodne ugotovitve tožilstva, kljub temu pa postal eden od mnogih, za katere so stresne delovne razmere v multilateralnih okoliščinah deljenja povojne pravice bile previsoka ovira, da bi v postopku lahko *in situ* prisostvovali do njegovega končanja, saj se je novembra 1946 vrnil domov. Od poletja tistega leta je menda bolj kot delu pozornost namenjal rekreaciji: potovanjem, golfu, ribolovu in nakupovanju. Prav tam, str. 68–69 in 102.

Prav tako je o razsežnostih stavbe,³³ v kateri je zasedalo vojaško sodišče, v podobnem slogu Svetovalni komisiji za Daljni vzhod³⁴ poročal glavni tožilec Keenan. Oba navedena opisa sta elementarna opora, ko si poskušamo predstavljati okolje, okoliščine in z njimi povezane organizacijske ter logistične zahteve preučevanega projekta.

Uradna jezika sodnega procesa sta bila angleški in japonski, ki sta bila izmenično konsektivno tolmačena. Tolmačenje med angleščino in japonsščino je po potrebi potekalo na treh stopnjah: tolmač – nadzorni tolmač – jezikovni arbiter.³⁵ V zapisniku je skupno navedenih 27 različnih tolmačev, skozi celotno sojenje jih je delala le peščica; trije so bili prisotni na več kot 200 zasedanjih sodišča. Jezikovno razsodišče je v celotnem obdobju sojenja naredilo 443 jezikovnih popravkov, kar v povprečju pomeni nekaj več kot enega dnevno.³⁶

Naslovna misel tega razdelka je izjava britanskega tožilca Comyns Carra, naslovljena na London iz začetnega stadija oziroma pred začetkom sojenja, ko je tožilstvo pripravljalo obtožnico.³⁷ Konec novembra 1946, ko je tožilstvo končalo predstavitev svoje vsebine, se je na pravni oddelek vrhovnega poveljstva s podobno prošnjo za nujen dostop do 25 prevajalcev³⁸ in petih tolmačev obrnila obramba. Kot je navedla, ogromne količine dela ne bodo mogli opraviti brez dodatnega osebja. Če brez nadaljnjega odlašanja ne bi zmog-

³³ »Gre za zelo veliko stavbo, ki je bila v celoti predana v uporabo Mednarodnemu vojaškemu sodišču za Daljni vzhod. Vrste hodnikov, ki se odpirajo ena za drugo, vodijo do soban, kjer na stotine delavcev pridno dela, pregleduje, preučuje in organizira dokaze ter jih pripravlja za predstavitev sodišču v primerni obliki.« (14. junij 1946). Prav tam, str. 102.

³⁴ *Far Eastern Commission* (FEC). Ustanovljena na konferenci Sovjetske zveze, Velike Briatnije in Združenih držav Amerike v Moskvi decembra 1945 z namenom »vključitve zaveznških držav, ki so aktivno sodelovale v vojni proti Japonski, v izdelavo politik za Japonsko« skozi »pripravo priporočil sodelujočih vlad pri izdelavi politik, načel in standardov, s katerimi bi Japonska lahko izpolnila obveznosti, ki so ji bile naložene z Instrumentom predaje«. Borton, 1947, str. 256.

³⁵ Zaradi teatralnega učinka je sedel v bližini tožilske ekipe, kjer je običajno oznanjal dognanja veččlanskega jezikovnega razsodišča, v zvezi z njihovo rešitvijo nastalih (med)jezikovnih zagat v dvorani.

³⁶ Takeda, 2007a, str. 57, 69, 158 in 194; Takeda, 2007b, str. 14; Watanabe, 2009, str. 59–65. Watanabe je skozi podrobno raziskovalno analizo zapisnika izpeljala zelo zanimive rezultate tolmačenja navzkrižnega zaslišanja glavnega obtoženca: v skupno šestih dneh pričanja so nadzorni tolmači v 845 tolmaških enot v angleški jezik s popravki posegli 35-krat in 161-krat v 1.178 tolmaških enot v japonski jezik. Jezikovno razsodišče je med zaslišanjem generala Hidekija Tōjōja odločalo o štirih primerih. Prav tam, str. 67, 70 in 72.

³⁷ Vsi tolmači in nadzorni tolmači na Mednarodnem vojaškem sodišču za Daljni vzhod so bili (po narodnosti) Japonci, saj je bilo poznavanje japonskega jezika med ne Japonci takrat preslabo, da bi lahko prevzeli tako pomembno zadolžitev, čeprav je ameriška vojska v pričakovanju konfrontacije z Japonsko že novembra leta 1941 začela skrivni obveščevalni projekt načrtnega nadgrajevanja znanja japonskega jezika med njihovimi uslužbenci: v projektu je sodelovalo 58 oseb japonskega rodu in dva belca. Takeda, 2007b, str. 14.

³⁸ 30.000 strani dokaznega gradiva, med njimi 779 zapriseženih in drugih izjav, zaslišanje 419 prič, ki so izpovedovale svoje med 818 zasedanji oziroma 417 sodnimi dnevi, je prevedlo ali pretolmačilo v angleški ali japonski jezik skupno 230 jezikovnih delavcev, od tega 175 na tožilski in 55 na strani

li predelati enormne količine dokumentov oziroma če ne bi prejeli dodatne delovne sile, bi bila s tem Vrhovnemu poveljstvu, prav tako pa tudi sodišču in obrambi, povzročena velikanska sramota.³⁹

Najpomembnejše opravilo jezikovnih strokovnjakov je bil prevod sodbe, ki je skoraj tri mesece potekal v močno zastraženi Rezidenci Hattori (ki je bila v času zasedanj sodišča namenjena namestitvi narodnostno mešane tožilske ekipe, kjer so se poglobljali neuradni odnosi in sklepala nova mednarodna prijateljstva). Dokument s 300.000 besedami je prevajalo 35 prevajalcev (od tega 26 Japoncev in 9 Američanov japonskega rodu). Njihovo delo je nadziral profesor mednarodnega prava s Tokijske univerze. Poleg prevajalcev je v tem obdobju v Rezidenci Hattori bivalo tudi strojepisno in mimeografsko osebje⁴⁰ (v nasprotju s prevajalci so bile to povečini ženske), storitveno osebje in vzdrževalci. Štiriindvajset ur dnevno jih je varovalo 30 vojaških policistov.⁴¹

2.4. »Tōjō's cross-examination of Keenan.«⁴²

Veliko članov osebja Mednarodnega vojaškega sodišča za Daljni vzhod je zapustilo Tokio.⁴³ Odhajali so iz različnih razlogov. Eden od prvih, vidnejših primerov je bil prvoimenovani ameriški sodnik John P. Higgins.⁴⁴ Higginsov odhod junija 1946 je med drugim povzročil tudi zaplet glede imenovanja naslednika, saj za tak primer ni bila predvidena ustrezna pravna podlaga.

Nekateri so odhajali zaradi razočaranja nad trajanjem postopkov, saj so pričakovali, da se bodo ti rešili prej. Pred začetkom sojenja je bilo namreč predvideno, da se bodo postopki končali v šestih mesecih.⁴⁵ Drugi so zaradi nestrinjanja z načinom dela znotraj

obrambe. Zapisnik sojenja v angleškem jeziku obsega 48.488 strani. Takeda, 2007a, str. 50, 65 in 172. Na začetku sojenja je imelo tožilstvo 102 prevajalca, obramba pa 3. Futamura, 2005, str. 134.

³⁹ Takeda, 2007a, str. 65.

⁴⁰ Prav tam, str. 66 in 172.

⁴¹ Sado Matsuzawa, upravnik Rezidence Hattori, je v zasebnem pismu nekdanjemu amerškemu tožilcu McKenzieju 30. julija 1948 skupno število ocenil na 180 ljudi. Sedgwick, 2012, str. 110.

⁴² »Tōjōjevo navzkrižno zaslišanje Keenana.« Asistent novozelandskega sodnika Evans sekretarju ministrstva za zunanje zadeve A. D. McIntoshu, 9. januar 1948. Prav tam, str. 70.

⁴³ Christmas Humphreys, eden od britanskih članov tožilstva, ki je postal navdušenec nad japonskim budizmom zen, je v *Via Tokyo* pri izpovedovanju osebne izkušnje, ki je izšla že na začetku leta 1948, navedel, da je bila obilica poslovnih zabav ena od svetlejših točk sodelovanja na IMTFE. Prav tam, str. 33, 34, 69 in 100.

⁴⁴ Ob zasebnem obisku obrambe je navedel, da je sojenje farsa in ekipo pohvalil za dobro opravljeno delo, ob neki drugi priložnosti pa, da ne želi biti del tega [proces]. Slednje vzbuja pomisleke, da bi tudi ameriški sodnik lahko vložil ločeno odklonilno mnenje, česar pa njegova vlada oziroma SCAP gotovo ne bi zlahka sprejela. Dyer, 2018, str. 40–41. Uradni razlog za Higginsov odhod je bila smrt njegovega naslednika in posledična potreba po vrnitvi domov. Sedgwick, 2012, str. 79.

⁴⁵ Prav tam, str. 143.

tožilstva – pa tudi znotraj obrambe – odstopali s svojih položajev in se vračali domov. Nekatere so odpoklicale institucije, ki so jih imenovala. Spet tretji so kljub nejevolji še naprej opravljali svoje naloge, čuteč dolžnost in odgovornost do države, ki jih je napotila na delo na Japonsko, ne glede na to, pa so se hkrati pogajali za odpoklic.

Grožnje z odhodom oziroma prošnje za odpoklic so na uradnike svojih držav naslovili tudi člani jedra »tihe večine«, to so sodniki iz Kanade, Nove Zelandije in Velike Britanije. Čeprav so se na koncu vdali v formalno strinjanje z (ob)sodbo in jo v dobršnem delu pomagali tudi napisati, je bila pot do takega razpleta vse prej kot konsenzualna. »Prepričan sem, da obtoženi niso bili in ne morejo biti deležni pravičnega sojenja,«⁴⁶ je v dopisu državnemu sekretarju na ministrstvu za zunanje zadeve Kanade sredi marca 1947 zapisal kanadski sodnik E. Stuart McDougall in dodal: »Ali nisem opravil svoje dolžnosti in imam pravico biti umaknjen [...]?»⁴⁷ V istem dopisu je predlagal tudi, da naj Kanada sojenje zapusti, saj da opravičevanje maščevanja proti uspešnemu nasprotniku ne bo koristilo nikomur. Tri mesece pozneje, ko odgovora še ni prejel – in ker sta novozelandski sodnik Erima Northcroft⁴⁸ in predstavnik Velike Britanije William Patrick⁴⁹ v istem obdobju na domače institucije naslovljene prošnje za razrešitev z dolžnosti prejela negativne odgovore – se je tudi sam odločil nadaljevati; če bi mu to le zdravje dopuščalo.⁵⁰

Nekateri sodelavci tokijskega procesa so odšli nenadoma, kot na primer ameriški tožilec John Fihelly, ki se je dve leti pripravljaj na navzkrižno zaslišanje Hidekija Tōjōja.⁵¹ Takrat se je zgodil eden od večjih incidentov tega sodnega postopka, ki je postal povod za različne korespondence – tako uradne kot tudi zasebne – prav tako pa tudi za senzacionalistično obravnavo »novice leta« v ameriških medijih.⁵² Navzkrižno zaslišanje je začel vodja tožilstva Keenan in ko je besedo želel predati Fihellyju, ga je ustavil predsednik Webb, ki ni dovolil odstopanja od postopkovnih pravil, čeprav se je obramba vnaprej

⁴⁶ Dyer, 2018, str. 26.

⁴⁷ Prav tam, str. 47–48.

⁴⁸ Odgovor novozelandskega predsednika vrhovnega sodišča dober mesec pozneje se je glasil, da odstop ne pride v poštev, saj da bi lahko obtožencem omogočil upravičeno pritožbo in da se mora Nova Zelandija ogniti škandalom. Prav tam, str. 44.

⁴⁹ Pravno mnenje britanskega zunanjega ministrstva se je glasilo, da je treba doseči obsodbo zločinov proti miru, saj bodo le tako načela, sprejeta v Nürnbergu, lahko potrjena, in bodo s tem dobila legitimnost. Sellars, 2010, str. 1097. Odstop njihovega sodnika seveda ni prišel v poštev. Dyer, 2018, str. 48.

⁵⁰ Prav tam, str. 47–48.

⁵¹ V obdobju, ki ga zajema obtožnica (1928–1945), je zasedal različna visoka mesta znotraj japonskega državnega in vojaškega aparata. V času napada na Pearl Harbour je bil kot predsednik vlade in minister za vojno v njenem samem vrhu. Bil je glavni osumljenec, »obraz« sovražnika.

⁵² New York Herald Tribune je objavil članek z naslovom *We Made Tōjō a Hero*, v katerem je bilo med drugim zapisano tudi, da je bilo v tokijski sodni dvorani mogoče videti, kako je Tōjō obesil Keenana. Sedgwick, 2012, str. 69.

strinjala s predlogom, da bosta Tōjōja zaslišala dva tožilca. Keenan nalogi, ki jo je zato moral izvesti sam, ni bil dorasel z vsebinskega vidika, Tōjō pa ga je v mnogoterih prvinah premagal tudi besedno.⁵³ Kot izhaja iz naslova tega razdelka, je to zaslišanje postalo širše poznano, kar je v zadrego spravilo tudi vrhovnega poveljnika MacArthurja, ki je navzkrižnemu zaslišanju v osnovi nasprotoval, izhajajoč iz dejstva, da je Tōjō pred tem že podal zapriseženo izjavo. Tožilec Fihelly se po predmetnem zasedanju v sodno dvorano ni več vrnil; pred odhodom domov pa si je še na kratko oddahnil v Šanghaju.⁵⁴

3. Sklep

V pričujočem prispevku sem predstavila nekatere vidike Mednarodnega vojaškega sodišča za Daljni vzhod, ki je po koncu druge svetovne vojne dve leti in pol v Tokiu sodilo japonskim vojnim hudodelcem. Čeprav je splošno sprejeto prepričanje, da je šlo za sodišče ZDA in držav Commonwealtha, ki naj bi imele ključno vlogo pri končni odločitvi, pa je bilo v prispevku prikazano, da so imele tudi številne druge države pomembno vlogo pri delovanju sodišča, pri čemer so bila v ozadju prisotna številna trenja. Skozi dopisovanje B. V. A. Rölina z nizozemskim ministrstvom za zunanje zadeve sem predstavila del razdeljenega sodnega senata. V dopisih med britanskimi uradniki sem predstavila delovanje imperialne velesile pri usmerjanju sodelavcev sodišča in prič, ki so prihajale iz koloniziranih držav, hkrati pa tudi eno od prvih prisotnosti⁵⁵ članov iz koloniziranih držav v globalni, multilateralno organizirani meddržavni zasedbi. S prošnjo britanskega tožilstva za več delavcev, ki bodo pomagali pri reševanju medjezikovnih tegob, sem predstavila obseg ter količino osebja sodišča in opisala nekaj značilnosti jezikovnih delavcev, ki so posredovali

⁵³ V avtobiografskem intervjuju, ki ga je izvedel njegov znanec Antonio Cassese, je nizozemski sodnik Rölina navedel, da je Tōjō ob odgovarjanju uporabljal slog (v japonskem jeziku obstaja več ravni (ne)formalnosti govora), ki ga uporablja nadrejeni, ko govori s podrejeno osebo, v skladu s tradicionalnimi hierarhičnimi pravili kategorizacije njunega odnosa v družbi. Rölina, 1994, str. 34. Navedbe mi ni uspelo potrditi. Pomislimo, da so k Tōjōjevi »zmagi na ravni besed«⁵⁴ pripomogli tudi posegi nadzornih tolmačev, ki so izrečena tolmačenja luščili v njihovo pomensko bistvo. Glej opombo 36 zgoraj. Watanabe, 2009. Kajti, »Translations cannot be made from the one language into the other with the speed and certainty which can be attained in translating one Western speech into another. Literal translation from Japanese into English or the reverse is often impossible. To a large extent nothing but a paraphrase can be achieved, and experts in both languages will often differ as to the correct paraphrase.«⁵⁵ (»Prevodov iz enega jezika v drugega se ne da opraviti s hitrostjo in gotovostjo, ki ju je mogoče doseči pri prevajanju enega zahodnega govora v drugega. Dobesedni prevod iz japonščine v angleščino ali obratno je pogosto neizvedljiv. Večinoma ni mogoče doseči drugega kot parafraziranje, pri čemer se mnenja strokovnjakov za oba jezika v zvezi s tem, katera parafraza je pravilna, pogosto razlikujejo.«) (Sodba Mednarodnega vojaškega sodišča za Daljni vzhod, 1948, str. 17; Zapisnik, str. 48429).

⁵⁴ Lowe, 2007, str. 141–144; Sedgwick, 2012, str. 67–70.

⁵⁵ Sedgwick, 2012, str. 250.

pri komunikaciji med vpletenimi stranmi. Z novozelandskim dopisom sem predstavila način, na katerega so prisotni došli navzkrižno zaslišanje glavnega osumljenca, ki ga je izvedel glavni tožilec, in kako se je o incidentu govorilo zunaj sodne dvorane.

Če poskušamo odmisлити pravico zmagovalcev,⁵⁶ ki je eden od poglobitnih povodov za negativno vrednotenje obravnavanega vojaškega sodišča, saj naj bi bil slednji boljša od slabih možnosti tranzicijske pravičnosti, glede na to, da so se Angleži zavzemali za zunaj-sodno kaznovanje poraženih nasprotnikov s strelskim vodom,⁵⁷ pa kritiki Mednarodnega vojaškega sodišča za Daljni vzhod pogosto poudarjajo opustitve, izpustitve preganjanj nekaterih kaznivih dejanj, celo amnestije. Mednje večinoma spada zlasti izvzem kazenske odgovornosti vrhovnega poveljnika japonskih vojaških sil, cesarja, v imenu katerega je bila podpisana japonska predaja. Kazenskega pregona pred Mednarodnim vojaškim sodiščem za Daljni vzhod ni bilo deležno japonsko delovanje v od leta 1895 anektiranem Tajvanu (Republika Kitajska, nekdanja Formoza), delovanje v od leta 1910 anektirani Koreji, razvoj kemičnega in biološkega orožja ter povezani poskusi v laboratorijih na severovzhodu Kitajske, geografsko in številčno obsežno spolno suženjstvo in gospodarsko izkoriščanje okupiranih območij s strani japonskih industrijskih konglomeratov.⁵⁸

Zakaj je najzloglasnejše testiranje bakteriološkega in biološkega orožja na ljudeh in živalih v Enoti 731 in Enoti 100, ki sta delovali v s pomočjo Japonske osamosvojeni državi Mandžuriji, v okviru Mednarodnega vojaškega sodišča za Daljni vzhod ostalo neobravnavano, čeprav je bil glavni tožilec Keenan seznanjen z rezultati preiskave in ugotovitvami preliminarne zaslišanje sodišča v Habarovsku?⁵⁹ Poleg navedb, da sodba, ki je bila izdana ob koncu procesa v Habarovsku, vključuje tudi pričevanja, da sta enoti v Mandžuriji delovali na podlagi ukazov japonskega cesarja, nizozemski član senata Röling v že navedenem intervjuju izpove še, da je tožilstvo v Tokiu v nekem trenutku celo predložilo dokument o biološkem vojskovanju. Njegovo obravnavo je predsednik senata Webb zavrnil, saj naj navedena tematika ne bi spadala v pristojnost sodišča (v okvirih, začrtanih s Statutom).⁶⁰

Prav tako je z vidika sodobnega vojskovanja in njegovih posledic zelo zanimiva razsežnost pridelave in (pre)prodaje opija na območjih Kitajske, pod japonsko okupacijo, in Koreje, kot tudi precejšen obseg, ki je tej tematiki namenjen v besedilu sodbe. Beseda opij je v sodbi navedena 78-krat.

⁵⁶ Minear, 1971.

⁵⁷ Gallant, 2008, str. 5–8; Lowe, 2007, str. 138.

⁵⁸ Futamura, 2005, str. 141–145; Kaufman, 2013, str. 758, 774–775 in 779–780; Sellars, 2011, str. 1093 in 1100.

⁵⁹ Naj bo odgovor na postavljeno vprašanje, ko v zadnjih letih naše življenjske vzorce, gospodarstvo, prehranjevalne navade, vključno z določenimi pravicami oblikujejo smernice za globalno obvladovanje širitve bakterij in virusov, v premislek prepuščen vsakemu od nas, ki živimo v teh razburljivih časih.

⁶⁰ Röling, 1994, str. 48, 49.

Za del takih besedil, s katerimi smo se spoznali v tem prispevku, čeprav je šlo za dopisovanje med vladnimi uradniki ali pa za dopisovanje med uradniki različnih držav, si izposodimo kar McIntoshevo oznako *undiplomatic dialogue*. To nas posledično privede tudi do zaključka, ki ga je ponudila že Totani,⁶¹ da razvoj sodnih postopkov v Tokiu le ni bil tako močno (iz)oblikovan s tožilsko agendo Združenih držav Amerike, kot je to običajno predvidevano. Po drugi strani pa površinski pregled možnega nabora tematik, ki v obtožnico niso bile vključene, razkrije še eno možnost, in sicer da ima vnaprej predvideni vsebinski zaključek še eno plat.

Ameriški asistentki odvetnikov obrambe Elaine Fischel je po vrnitvi mati povedala, da je videti izredno, izredno slabo. V pismih domov je večkrat govorila o tem, da si ne more prav oddahneti, ker veliko zadev poteka sočasno. Konec leta 1948 je v starosti 27 let doživela obsežno krvavitev. Izkazalo se je, da gre za napredovano aktivno tuberkulozo, ki jo je pahnila v dolgotrajno okrevanje. »V to sojenje ne verjamem, sprašujem se, kaj je pravzaprav dokazalo. [...] Naša generacija tega najverjetneje ne bo izvedela,«⁶² se je glasilo njeno (o)vrednotenje Mednarodnega vojaškega sodišča za Daljni vzhod skozi prvoosebno izkušnjo.

Imela je še kako prav, saj je kmalu po koncu sojenja izbruhnila hladna vojna. Pretežno zato je sredi 50. let 20. stoletja Japonska postala ameriška zaveznica, najpomembnejša v tem delu sveta. Razprave o Mednarodnem vojaškem sodišču za Daljni vzhod so do ustanovitve mednarodnih kazenskih sodišč za nekdanjo Jugoslavijo in Ruando bolj ali manj poniknile. Razveseljuje pa dejstvo, da je preučevanje Mednarodnega vojaškega sodišča za Daljni vzhod v zadnjih dveh desetletjih dobilo nov zalet. Vsak avtor posebej znova in znova poudari dejstvo, da gre za premalo preučevan, spregledani del mednarodnega kazenskega prava. Tudi sami se nadajamo, da bomo v prihodnje z njega odstranili še kakšno tančico.

⁶¹ 2010, str. 158.

⁶² Sedgwick, 2012, str. 343.

Literatura

- Babovic, A. (2019) *The Tokyo Trial, Justice, and the Postwar International Order*. Singapur: Palgrave Macmillan.
- Borton, H. (1947) 'United States Occupation Policies in Japan Since Surrender', *Political Science Quarterly*, let. 62, št. 2, str. 250–257, <<https://www.jstor.org/stable/2144207>> (dostop: 23. avgust 2020).
- Cheng, Z. (2019) 'CHAPTER 4: The Declaration of Judgment' v *A History of War Crimes Trials in Post 1945 Asia-Pacific*. Singapur: Palgrave Macmillan.
- Cohen, D. (2020) 'The "President's Judgment" and Its Significance for the Tokyo Trial' v Dittrich, V. E., in drugi (ur.) *The Tokyo Tribunal: Perspectives on Law, History and Memory*. Bruselj: Torkel Opsahl Academic Epublisher, str. 251–274, <<https://www.legal-tools.org/doc/k5qgmi/pdf>> (dostop: 26. januar 2021).
- Dower, J. D. (1999). *Embracing Defeat: Japan in the Wake of World War II*. New York: W. W. Norton.
- Dyer, L. N. (2018) *Victor's Justice, Victim's Justice: The Role of 'Class A' War Crimes in Shaping the Legacy of the Tokyo Tribunal*. Ontario: Queen's University Kingston (magistrsko delo), <https://qspace.library.queensu.ca/bitstream/handle/1974/24921/Dyer_Laura_N_201809_MA.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (dostop: 3. december 2019).
- Futamura, M. (2005) *Revisiting the 'Nuremberg Legacy': Societal Transformation and the Strategic Success of International War Crimes Tribunals*. London: King's College London (doktorska disertacija), <<https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/files/2930481/430467.pdf>> (dostop: 3. december 2019).
- Gallant, K. S. (2008) 'Chapter 3: Nuremberg and Tokyo' v *The Principle of Legality in International and Comparative Criminal Law*. Cambridge: Cambridge University Press, <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1004374> (dostop: 3. december 2019).
- Higurashi, Y. (2022) *The Tokyo Trial: War Criminals and Japan's Postwar International Relations*. Tokio: Japan Publishing Industry Foundation for Culture (JPIC).
- Kaufman, Z. D. (2013) 'Transitional Justice for Tōjō's Japan: The United States Role in the Establishment of the International Military Tribunal for the Far East and other Transitional Justice Mechanisms for Japan after World War II' v *Memory International Law Review*, let. 23, št. 1, str. 755–798, <http://law.emory.edu/eilr/_documents/volumes/27/2/symposium/kaufman.pdf> (dostop: 25. maj 2020).
- von Lingén, K. (2018) *Transcultural Justice at the Tokyo Tribunal: The Allied Struggle for Justice, 1946–48*. Leiden in Boston: Brill.

- Lowe, P. (2007) 'An Embarrassing Necessity: The Tokyo Trial of Japanese Leaders, 1946-48' v Melikan, R. A. (ur.) *Domestic and International Trials, 1700-2000: The Trial in History – Volume II*. Manchester: Manchester University Press, str. 137–156, <<https://www.manchesteropenhive.com/downloadpdf/9781526137326/9781526137326.00014.xml>> (dostop: 25. maj 2020).
- Miner, R. H. (1971) *Victors' Justice: The Tokyo War Crimes Trial*. Princeton: Princeton University Press.
- Nakazato, N. (2016) *Neonationalist Mythology in Postwar Japan: Pal's Dissenting Judgment at the Tokyo War Crimes Tribunal*. Lanham [etc.]: Lexington Books.
- Röling, B. V. A. (1994). *The Tokyo Trial and Beyond: Reflections of a Peacemonger*. Cambridge, UK: Polity.
- Sedgwick, J. (2012) *The Trial Within: Negotiating Justice at the International Military Tribunal for the Far East*. Vancouver: The University of British Columbia, <<https://open.library.ubc.ca/cIRcle/collections/ubctheses/24/items/1.0072876>> (dostop: 5. december 2019).
- Sung, Y. C. (1967) 'The Tokyo War Crimes Trial' v *The Quarterly Journal of the Library of Congress*, let. 24, št. 4, str. 309–318, <<http://www.jstor.com/stable/29781286>> (dostop: 23. avgust 2020).
- Sellars, K. (2010) 'Imperfect Justice at Nuremberg and Tokyo', *European Journal of International Law*, let. 21, št. 4, str. 1085–1102, <<https://academic.oup.com/ejil/article/21/4/1085/418156>> (dostop: 3. december 2019).
- Takeda, K. (2007a) *Sociopolitical Aspects of Interpreting at the International Military Tribunal for the Far East (1946-1948)*. Španija: Universitat Rovira i Virgili (doktorska disertacija), <<https://www.tesisenred.net/bitstream/handle/10803/8769/Thesis.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> (dostop: 3. december 2019).
- Takeda, K. (2007b) Nisei Linguists during World War II and the Occupation of Japan. *ATA Chronicle*, let. 36, št. 1, str. 14–17, <https://www.ata-chronicle.online/wp-content/uploads/3601_14_kayoko_takeda.pdf> (dostop: 5. avgust 2020).
- The International Military Tribunal for the Far East (1948). *Judgment of 4 November 1948*, <<https://werle.rewi.hu-berlin.de/tokio.pdf>> (dostop: 15. marec 2020).
- The International Military Tribunal for the Far East (1948). *The IMTFE Charter*, <<https://www.eccc.gov.kh/sites/default/files/documents/courtdoc/00206653-00206660.pdf>> (dostop: 15. marec 2020).
- The International Military Tribunal for the Far East (1948). *Separate Opinion of the President*, <https://www.worldcourts.com/imtfe/eng/decisions/1948.11.04_IMTFE_Judgment_President.pdf> (dostop: 29. avgust 2020).

- Totani, Y. (2010) 'The Case Against the Accused' v Tanaka, Y., McCormack, T., in Simpson G. (ur.) *Beyond Victor's Justice? The Tokyo War Crimes Trial Revisited*. Leiden in Boston: Martinus Nijhoff Publishers, str. 147–161, <https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/A9B8696D-FF7E-4CF0-90B0-F47C4C2D9EAB/283891/Totanichapter_correctversion.pdf> (dostop: 3. december 2019).
- Totani, Y. (2020). Individual Responsibility at the Tokyo Trial. Dittrich, V. E., in drugi (ur.). *The Tokyo Tribunal: Perspectives on Law, History and Memory*. Bruselj: Torkel Opsahl Academic Epublisher, str. 155–175, <<https://www.legal-tools.org/doc/k5qgmi/pdf>> (dostop: 26. januar 2021).
- University of Virginia Law Library. *Dr. Ba Maw is Handed Over to British Here; Is Returning to Burma News Article*, <<http://imtfe.law.virginia.edu/collections/phelps/1/1/dr-ba-maw-handed-over-british-here-returning-burma-news-article>> (dostop: 30. marec 2024).
- Ushimura, K. (2007) Pal's „Dissentient Judgment“ Reconsidered: Some Notes on Postwar Japan's Responses to the Opinion. *Japan Review*, št. 19, str. 215–223, <<https://www.jstor.org/stable/pdf/25791314.pdf?refreqid=excelsior%3A4a-4e7f59f0495a41435515c42e054491&seq=1>> (dostop: 25. maj 2020).
- Varadarajan, L. (2015) The Trials of Imperialism: Radhabinod Pal's Dissent at the Tokyo Tribunal. *European Journal of International Relations*, št. 21, str. 793–815, <<https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1354066114555775>> (dostop: 23. avgust 2020).
- War Crimes Documentation Initiative (1948). *The President's Judgement*, <<https://tei-pub.library.manoa.hawaii.edu/exist/apps/WCDILib/Webb%20Draft%2005302023.xml>> (dostop: 25. marec 2024).
- Watanabe, T. (2009) 'Interpretation at the Tokyo War Crimes Tribunal: An Overview and Tojo's Cross-Examination', *Traduction, terminologie, rédaction*, let. 22, št. 1, str. 57–91, <<https://www.erudit.org/fr/revues/ttr/2009-v22-n1-ttr3935/044782ar/>> (dostop: 3. december 2019).